

A tiszántúli VI–VII. századi sírok és temetők sajátosságai

A kora avar kori népesség továbbélése a VII–IX. században
a Körös–Tisza–Maros közén¹

Lőrinczy Gábor

Bevezetés

A VI. század utolsó harmadában a Tiszántúlon megtelepedő népességet a kora avar időszakban a temetkezési szokásokra támaszkodva markánsabban lehet jellemezni, mint a sírokból ránk maradt tárgyi kultúra alapján. Éppen ezért – mint ahogy az elmúlt évtizedekben már néhány résztermében törekedtünk egy-egy, a korszakra és a területre jellemző temetkezési szokás bemutatására – most az avar kori temetkezési szokások Tomka Péter által felsorolt jelenségei közül (TOMKA 1992.) a halotti kultusznak csak olyan nyolc, sajátos megnyilvánulását ismertetjük, melyek egyértelműen eltérnek a Kárpát-medence más tájegységeiről ismert VI–VII. századi temetkezési szokásoktól.

Az általunk tárgyalt területnek, a Tiszántúlnak egy részéről, a Körös–Tisza–Maros által közrefogott területről a késő avar kori temetőkből, temetkezésekben megfigyelt és dokumentált temetkezési szokásoknak a felgyűjtését és értékelését Bende Livia végezte el (BENDE 2000., BENDE 2003., BENDE 2006., BENDE 2012.). Így lehetővé vált számomra egy adott terület kora és késő avar kori temetkezési szokásainak összehasonlítása.

Az időhatárokat (kora vagy késő) maguk a temetők jelölték ki, mivel a területről nem ismerünk olyan, a kora avar kor kezdetétől használt temetőt, amelybe az avar kor második felében is temetkeztek volna vagy fordítva, azoknak a temetőeknek, temetőrészeknek, amelyeket a hagyományosan középső és késő avar kornak nevezett időszakra keltezünk – függetlenül attól, hogy esetenként leletanyagaikban még kora avar kori jellegzetességeket is hordoznak –, nincs kora avar kori előzményük.

¹ A tanulmány az „Avar kori régészeti kutatások. Helyzetkép” című kerekasztal konferencián az MTA BTK Régészeti Intézetében 2013. december 12-én, „A tiszántúli kora avar kori sírok és temetők sajátosságai, értelmezésük és értékelésük lehetőségei a szegvár-oromdűlői temető kapcsán”, valamint Debrecenben a Déri Múzeumban, a Sötét Idők Túlélői című konferencián 2014. február 7-én „A kora avar kori népesség továbbélése a 7–9. században a Körös–Tisza–Maros-közén” és Esztergomban 2014. november 5-én a népvándorlás kor fiatal kutatóinak XXIV. konferenciáján „A szegvár-oromdűlői kora avar kori temető feldolgozásának sajátosságai. Tiszántúl a 6–7. században” címmel elhangzott előadások összevont és átdolgozott, irodalmi hivatkozásokkal ellátott változata.

Röviden a tiszántúli kora avar kori lelőhelyekről és a Szegvár–oromdülői temetőről

A Tiszántúlról² az ADAM 1993-ban lezárt és 2002-ben megjelent kötetében közel 150 lelőhely esetében határozták meg a szócikkek írói a lelőhelyek használati idejét a VI–VII. századra. Egy 1998-ban megjelent cikkben 190 kora avar kori lelőhelyre utaltunk, ahonnan temetőrészlet, sír vagy szórványként előkerült tárgy volt ismert (LŐRINCZY 1998.). Húsz évvel később, 2013 tavaszán közel 230 kora avar kori lelőhely valamivel több, mint 1700 sírjáról vagy temetkezésre utaló mellékletéről rendelkezünk több-kevesebb információval. Ezek közül 77 olyan lelőhelyről tudunk, ahonnan csak szórványos leletanyag került múzeumi gyűjteménybe, temetkezésre vonatkozó információ nélkül. Közel 100 azon lelőhelyek száma, ahonnan 1–4 sír került elő, több-kevesebb információval. 5–9 síros temetőrészlet 24, 10–24 síros temetőrészlet 15 lelőhelyről vált ismertté. Csak 5 olyan lelőhely van, ahonnan 25–100 és egy-egy lelőhely, ahonnan 240, illetve közel 500 síros temetőrészlet került elő. Ez utóbbi – amely jelen pillanatban a Tiszántúl eddigi legnagyobb sírszámú temetője – Szegvár–Oromdülőn került elő.

A temető Szegvár község belterületétől keletre, a környezetéből 4 méterre kiemelkedő homokvonulaton helyezkedett el, ahol 1980 és 1997 között 300 méter hosszú és 130 méter széles területen, azaz mintegy 36 000 m²-nyi összefüggő felületen – egy császárkori telep (ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY–PINTYE 2005.) és egy szarmata temető, valamint egy X–XI. századi temető (BENDE–LŐRINCZY 1997.) mellett – egy VI–VII. századi temető (LŐRINCZY 1992., LŐRINCZY 1995.) 495 sírját tártuk fel. A kora avar kori temető sírjai mintegy 21 000 m²-nyi területen kerültek elő. A temető szélét északkelet és délkelet felé sikerült lehatárolnunk, a másik két irányban a temető folytatódik. Az értékelést nagyban segíti, hogy az ismertté vált temetőrészletben a síroknak csak 6%-a, azaz 27 sír volt bolygatott, illetve esett a korabeli sírbrálás áldozatául.

A tiszántúli kora avar kori temetkezési szokások

A sírok tájolásáról

A Szegvár–oromdülői temető sírjainak döntő többségére az ÉK–DNy-i tájolás jellemző, tehát az elhunytat fejjel északkeletre fektették. Csupán kisszámú temetkezés tájolása KÉK–NyDNy, illetve a temető sírjai között található 15 DNy–ÉK-i, azaz fordított tájolású.

A tágabb környékről, illetve a Tiszántúlról ismert kora avar kori temetkezések döntő többségére a K–Ny-i, illetve ÉK–DNy-i tájolás jellemző (LŐRINCZY 1992A. 164–165., LŐRINCZY 1995. 403., LŐRINCZY 1996. 178–179.). Az általunk vizsgált területről – mint ahogy már említettük – ma már több mint 230, kora avar korra keltezhető leletről/lelőhelyről van adatunk. Ezek egyik jelentős része a XIX. században előkerült és az előkerülési hely megnevezésén kívül minden más adat nélkül múzeumi gyűjteményekbe juttatott szórványlelet, más esetben hiányos leletegyüttes. Másik részük ugyan a XIX. század második felében, illetve a XX. század első évtizedeiben került feltárássra, de tájolási adatot nem jegyeztek fel. Így nem véletlen, hogy a lelőhelyek többségéről – közel 125 helyszínről – a sírok tájolására vonatkozóan semmilyen információval nem rendelkezünk. A tájolási adattal rendelkező sírok/lelőhelyek több mint fele (mintegy 60 lelőhely – tehát a tiszántúli kora avar kori temetkezések irányítását meghatározóan ez jellemzi³) esetében a temetkezések tájolási

² Itt és a továbbiakban a Tiszántúl alatt a Kárpát-medence keleti felének a Tiszától keletre eső, északon a Tisza kanyarjáig, keleten az Erdélyi Középhegység nyugati lábáig, délen az Aranka völgyéig terjedő területet értjük.

³ Ezekhez sorolandó négy DK–ÉNy-i tájolású temetkezés is, melyeknek a temetkezési szokásai azonosak az ÉK-i tájolású sírokban megfigyelttel.

iránya megegyezik a Szegvár–oromdűlői temetőben megfigyelt ÉK–DNy-i, illetve K–Ny-i tájolással. A tiszántúli további temetkezések között 1/3-1/3 arányban oszlanak meg az ÉNy–DK-i, az É–D-i és a Ny–K-i tájolási fő irányok.⁴

A Kárpát-medence VI–VII. századi sírjainak tájolása igen változatos, amire már több kutató rámutatott (például KOVRIG 1963. 91., TOMKA 1975. 5–9., BÓNA 1986. 78., TOMKA 2008. 242.). Míg a Tiszától keletre élő közösségek döntő többsége a már említett ÉK-i irányban tájolta sírjait, ugyanabban az időszakban a Kárpát-medencének a Tiszától nyugatra eső részén, a Duna-Tisza közén (BALOGH 2016. 42.) és a Dunántúlon közismerten a Ny–K-i tájolás volt az általános.

A részleges állattemetkezésekről

A szegvári temető sírjaiban általánosnak tekinthető a részleges állattemetkezések előkerülése: 375 sír tartalmazta részleges vagy egész állat maradványát. A nyolc egészben eltemetett lovon kívül közel 400 szarvasmarha, 600 körüli juh és kecske, valamint több mint 100 ló nyúzott maradványa került elő.

A tiszántúli kora avar kori, részleges állattemetkezéseket tartalmazó temetők/temetkezések sorát az első összeállítás után (LŐRINCZY 1992. 113–117.) többször sikerült kiegészítenünk, illetve újabb sírok közlésével bővítenünk (LŐRINCZY 1995. 403., LŐRINCZY 1996. 179–180., LŐRINCZY–STRAUB 2005. 140.). Jelenleg közel 110 lelőhelyről van biztos adat arra vonatkozóan, hogy a sírokból részlegesen eltemetett állatmaradvány került elő, ami azt tanúsítja, hogy az állatmellékletek adása a temetők döntő többségére jellemző. A részleges állattemetkezés gyakori volt az általunk tárgyalt területen, ezen belül azoknak a közösségeknek a temetői, ahol ez szinte általánosnak mondható, a Körös–Tisza–Aranka által bezárt területen kerültek elő. E szokás ritkán ugyan, de előfordul a Körösöktől északra, ugyanakkor az Aranka völgyétől délre talált temetőkből szinte teljesen hiányzik.

A kora avar korból származó 575 sír esetében van adat állatmellékletéről. A részlegesen eltemetett állatok száma megközelíti az 1500-at. Ezek mintegy 13%-a ló, 37%-a marha és borjú, 50%-a juh és kecske. Az eltemetett kisszámú egész állat döntő többsége ló, ezek száma nem éri el a 20-at. Valamennyit az elhunytal közös sírba temették, tőle elválasztva.

A kora avar kori nyúzási gyakorlat

A szegvári közösség tagjai az állatok nyúzása során a koponya mellett a bőrben benne hagyott hosszúcsontokat nem az ízületeknél bontották ki, hanem a rádiusz és a tibia disztális végén ferdén kettéhasították (ún. csonkolt változat).

A régi ásatásokból származó állatcsontok többsége ma már csak kis részben vizsgálható. A múzeumi gyűjteménybe ritkán bekerült kisszámú állatcsontmaradvány között megtalálhatók a rádiusz és a tibia kettévágott töredékei, amelyek a csonkolt részleges állattemetkezésre utalnak (LŐRINCZY–RÁCZ 2014. 172.). Gyakran csak a feljegyzésekben találunk olyan utalásokat, melyek alapján részleges állattemetkezésre gondolhatunk: például „*A sír felső rétegében állatkoponya és hasogatott állatcsontok kerültek elő.*” (CSALLÁNY 1960. 51–59.) Olykor a régi sírleírások egyes megjegyzései utalnak a csonkolás meglétére: például hasogatott állatcsontok, torolt állapotban előkerült állatcsontok a sír betöltéséből, darabolt lócsontok stb.

⁴ Meg kell jegyezni, hogy az értékelésnél figyelemmel kell lennünk arra, hogy sok esetben nem használtak iránytűt a tájolási irány megadásánál, így ezek az adatok magukban hordozzák a pontatlanság lehetőségét, mivel az irányon kívül nem adtak meg fokértéket.

A halott és a vele eltemetett állatmelléklet térben történő elválasztása

A szegvári temető szinte minden sírjában megfigyelhető volt a halott és a vele eltemetett állatmelléklet térben történő elválasztása, azaz az elhunyt elválasztása az aknában (vagy annak felső szintjén) elhelyezett állatmelléletektől. Az elválasztásra a sírgödör speciális kialakításával teremtettek alkalmat. Ennek változatos formái az aknasírok esetében az akna két hosszoldalában kivájt fülke, valamint a kétoldali padkás vagy vállas sírok, illetve a padmalyos és a fülkesírok.

A kétoldali padkás, füles sírok esetében a padkákra és a rajtuk keresztbe fektetett deszkákra helyezték az állatmaradványokat. Az aknasírnál a koporsóra dobott földdel félig betemették a sírt és csak ezt követően helyezték el az állatokat.

A padmalyos és a fülkesír esetében az akna volt az állatmelléletek helye. A szegvári temető padmalyos és fülkesírjaiban a padmaly bejáratánál, illetve a fülke akna felé eső végénél, közvetlenül a száj előtt gyakran figyeltünk meg az akna betöltésénél sötétebb, sokszor fekete, barna pöttyös, zsíros tapintású betöltést. Ez a padmaly, illetve a fülke száját elzáró összegöngyölt állatbőr maradványa. Ebben a bőrben sohasem találtunk benne hagyott csontokat. Több sírban dokumentáltuk valamilyen merevebb anyagnak – például deszkának – a fülke szájához támasztását, mert az állatbőrt jelző betöltés a fülke szájánál függőleges síkban végződött. Néha előfordult a fülke aljában, illetve két oldalában keresztirányú vájat, ami a fülke szája előtti deszka egykori meglétére utalt (például 81. sír, 100. sír: LŐRINCZY–STRAUB 2005. 139., LŐRINCZY 1992. 90. Abb. 8.).⁵ A padmaly száját elzáró fekete betöltés belső oldala gyakran egyenes volt, ami a koporsó egykori jelenlétére utal.

A különböző sírtípusokról

Az aknasír

A szegvári temető aknasírjai egyrészt megegyeznek a népvándorlás kori sírok általános formájával, azaz a téglalap alaprajzú, lekerekített sarkú vagy enyhén lekerekített végű sír falai közel függőlegesek, alja egyenes vagy enyhén teknős kialakítású. Ugyanakkor van egy olyan forma, amelyet „füles” sírnak hívhatunk. Ennél a típusnál a sír aljától 55–60 cm-re a két hosszabbik falba egy-egy, kb. 10–15 cm mély és 15–20 cm magas vájatot készítettek. Ezek funkciója megegyezett a kétoldali padkás sírok padkáinak funkciójával, azaz az elhunyt vagy annak koporsója felett keresztbe fektetett fákat (ágakat, deszkákat) tartották. A temetés során ezekre helyezték a megnyúzott állatok maradványait, a bőrben hagyott koponyát és a lábsontokat (például 1., 65., 704. és 881. sír – lásd LŐRINCZY 1992. 81–90., LŐRINCZY 1998. 350., LŐRINCZY–STRAUB 2004. 315–317., LŐRINCZY–STRAUB 2005A. 127.).

A kenotafium

Itt kell megemlítenünk, hogy az 1991-ig ismertté vált temetkezések közül 42 aknasírt határoztunk meg kenotafiumnak, vagyis ezek sem emberi, sem állati maradványt, sem pedig régészeti leletet nem tartalmaztak (LŐRINCZY 1992. 81.). A feltárás folytatása során újabb, az eddigi üres objektumokkal és a kora avar sírokkal egyaránt megegyező, ÉK–DNy-i tájolású, hasonló betöltésű és összetételű, a domb gerincén, egy vonalban elhelyezkedő objektumoknak az avar sírokhoz való tartozása egyértelműnek látszott. Az 1997. évi ásatáson, a feltárt terület délnyugati szélén, a domb gerincén két, szuperpozícióban lévő folt került elő. Az ÉK–DNy-i irányítású 958. objektum az említett, egy vonalban fekvő objektumokkal egy sorban került elő, a 955. számú, D–É-i tájolású szarmata sírt

⁵ A fülkét elzáró lap sohasem készült kőből, mint ahogy azt a szegvári 100. sír esetében írták (VIDA 2003. 304. 37. kép felirata).

pedig ráasták. Ezek alapján több mint kétséges az üres objektumok kenotáfiumként értelmezése és az avar korba sorolása.

A padmalyos sír

A Szegvár–oromdülői temető feltárt sírjainak közel ötöde (mintegy 90 sír) padmalyos temetkezés, melyek közül a 126., 130. és a 915. sírt már közzétettük (LŐRINCZY 1992. 103. Abb. 17–18., LŐRINCZY–STRAUB 2004. 306–307., 317.). A szegvári padmalyos síroknál tett általános megfigyeléseink alapján írtuk le a sírforma jellemzőit (LŐRINCZY 2011. 149–151.).

A Kárpát-medencei padmalyos sírokra vonatkozó adatokat és ismereteket összefoglalva egy rövid kutatástörténeti áttekintés, néhány módszertani és terminológiai megjegyzés mellett közreadtunk egy lelőhely- és sírkatalógust (LŐRINCZY–STRAUB 2006.). Az ebben található és a publikáció megjelenése óta előkerült újabb temetkezések alapján a Tiszántúlról ma 20 olyan kora avar kori lelőhelyről tudunk, ahonnan különböző számú⁶ padmalyos sír került elő. Ugyanakkor az eddig ismertnél valamivel több padmalyos temetkezéssel kell számolnunk, mert már eddig is több lelőhely esetében – a dokumentáció és a sírformára vonatkozó megfigyelés hiányában – valószínűleg csak közvetett bizonyítékok (állatesontok helyzete, magasságbeli különbsége stb.) alapján tételezhettünk fel padmalyos temetkezést (LŐRINCZY 1996. 181.).

Az általunk vizsgált területről származó padmalyos temetkezések döntő többsége a szegvári padmalyos sírokkal megegyező kialakítású volt. A padmalyt mindig az akna északi, északnyugati oldalában alakították ki. Ettől, a Tiszántúlon általánosnak mondható sírformától csak két temetkezés rendelkezik eltérő jellemzőkkel – Hajdúdorog–Városcsokor u. 1. sír és Kaba–Belterület (LŐRINCZY 1996. 181.) –, aminek a magyarázata egy másik tanulmány témája.

A fülkesír

A Szegvár–oromdülői temetőben az akna- és a padmalyos sírok mellett a feltárt temetkezések közel egyharmada – 150 – fülkesírnak bizonyult, melyek közül az alábbiakat tettük eddig közzé: 81., 98., 100., 109., 134., 196., 554., 692., 753., 829. és 870. sír (LŐRINCZY 1992. 90–100., LŐRINCZY 1995. 399–400., LŐRINCZY–STRAUB 2004. 307–317., LŐRINCZY–STRAUB 2005. 137–139.). A szegvári fülkesírok feltárásánál tett általános megfigyeléseink alapján – a padmalyos sírokhoz hasonlóan – írtuk le a sírforma jellemzőit (LŐRINCZY 2011. 147–149.).

Az avar kori sírtípusok e különleges formájának Kárpát-medencei kutatástörténetével, elterjedésével, formai jellemzőivel teljességre törekvően több mint 20 éve foglalkozunk, összeállítva a lelőhelyek és temetkezések listáját is (LŐRINCZY 1994., LŐRINCZY 1995. 6. kép). Az avar kor második feléből származó pitvarosi és örménykúti fülkesírok közzététele (BENDE 2000., BENDE 2003A.), illetve a székkutasiak elemzése (BENDE 2003. 308–310.) kapcsán Bende Livia tekintette át a korábban publikált és az újabban előkerült, az avar kor második felére keltezhető sírokat, újabb adalékokat szolgáltatva a szokás gyakorlásának időrendjéhez. Ezeket az összeállításokat legutóbb Straub Péterrel közösen egészítettük ki (LŐRINCZY–STRAUB 2005. 137–139., LŐRINCZY–STRAUB 2006. 285.).

A szegvári temetőben feltárt fülkesírok között – dőlési szögük és kialakításuk helyzete alapján – több változatról, a közel vízszintes kialakításútól (például a 196. sír: LŐRINCZY 1995. 399–400. 2. kép 1.) a 39°-os lejtésű sírig bezárólag beszélhetünk. Szegváron a fülkék kb. 1/5-ének egyik jellemzője, hogy lejtésük – ha nem is sokkal – meghaladja a 30°-ot, de ez az érték nem éri el a késő avar kori meredek kialakítású fülkék dőlésszögét.

⁶ A lelőhelyek többségén csak egyetlen sír került elő, csupán néhány temető esetében tudunk 3–8, két temetőben 60–90 padmalyos sír előkerüléséről.

Általános a téglalap alaprajzú akna délnyugati végén kivájt fülke, de előfordul – ha kis számban is –, hogy az aknának az ellenkező, északkeleti végében alakították ki a különböző dőlés-szögű fülkét (például a 753. sír: LŐRINCZY 1995. 400. 3. kép 1.).

Az előzőekben említett formák nem csak a szegvári temető fülkesírhajainak sajátosságai. Csallány Dezső – aki igen jól ismerte Móra Ferenc ásatási feljegyzéseit, és maga is tárt fel fülkesírokat – már ismerte a fülkesírok kialakításának valamennyi variációját. Bizonyíték erre az 1960-as években elkezdett, majd félbehagyott fülkesíros cikkéhez készített rajzvázlata (LŐRINCZY 1995. 5. kép A.). Bár az 1970-es évekig a feltárásokon nem készültek a mai elvárásoknak megfelelő dokumentációk, a sírleírások alapján valószínűsíthető, hogy a tiszántúli kora avar kori fülkesírok kialakításának módozatai megtalálhatóak a szegvári temetőben feltárt fülkesírok között. Ezért kellő alapunk van arra, hogy például a romániai Sânpetru Germanban előkerült (DÖRNER 1960.) vagy a Szegvár–Sárpoldalon feltárt lovassírt (BÓNA 1979., BÓNA 1980.) is fülkesírként értelmezzük. Ezekben az esetekben a fülkéket – az általános gyakorlattól eltérően – az akna északkeleti végében alakították ki (LŐRINCZY 1994. 325., 32. j., 328., 36. j.). Ezekben a fülkében a koporsóban elhelyezett halottat fejjel előre csúsztatták be, így az elhunyt égtáj szerinti elhelyezése megegyezett a temető többi temetkezésénél megfigyelt tájolással.

A vájt vagy rönkkoporsóról

A koporsó egykori meglétének elsődleges bizonyítéka a koporsó famaradványának előkerülése. Említhetjük a temető területéről a 33. sírt, ahol egyrészt a férfi medencelapátja mögötti sávban, a sír alján, az övveretek vonalában maradt meg a koporsó maradványának kis töredéke, illetve a 81. sírt, ahol a koporsó feneke mintegy 5–6 cm vastagon végig megmaradt a gerincoszlop alatt (LŐRINCZY–STRAUB 2005. 138.).

A Szegvár–oromdűlői sírok döntő többségénél meg lehetett figyelni, dokumentálni, illetve valószínűsíteni a vájt koporsó egykori meglétét. Az eddig publikált sírok közül ide sorolhatók az alábbi temetkezések: 81., 109., 130., 134., 165. és 870. sír (LŐRINCZY 1992. 103. Abb. 17., LŐRINCZY 1995. 399., LŐRINCZY 1998. 22. j., LŐRINCZY–STRAUB 2005. 138., LŐRINCZY–STRAUB 2004. 307., 314–315.).

A Kárpát-medence talaj- és éghajlati viszonyai között a kora avar kori sírok esetében fakoporsó maradványa igen ritkán fordul elő. A jó megfigyeléseknek köszönhetően azonban változatos módon lehetett valószínűsíteni a vájt koporsó egykori meglétét. Egyes esetekben a sír betöltésében rajzolódott ki a vájt koporsó ovális körvonalának barna sávja. Gyakrabban volt megfigyelhető és dokumentálható a koporsón belüli és azon kívüli föld eltérő elszíneződése. A fatörzsből vájt koporsó használatának közvetett bizonyítéka a váll felhúzott, a kar testhez szorított helyzete, a kar- és lábcsontok alatt előkerült 7–10 cm vastag betöltés, amely a gerincvonal felé haladva egyre vékonyabb lesz. Ezekben az esetekben a keresztmetszetben kirajzolódott és dokumentálható volt a koporsó teknő alakja. Másrészt a viselet, a fegyverzet tárgyai, valamint a mellékletek helyzete alapján a felsőtest környékén gyakran valószínűsíthető a koporsó egykori megléte.

Az ételmelléklet – juh hosszúfartó

A szegvári temető 87 sírjából – a sírok 15%-ából – került elő juh keresztcsontja, farok- és ágyékcsigolyája külön-külön vagy együtt, ételmelléklet maradványaként. A temetés során a hosszúfartót minden esetben a koponya mellé, többnyire a koporsóba helyezték (például 1., 81., 100., 109., 130. sír = LŐRINCZY 1992. 84., 103., LŐRINCZY 1995. 399.).

A tiszántúli kora avar kori temetkezésekben ritka a csontos ételmelléklet, de ahol megtalálható, ott döntő többségük juh keresztcsontja (sacrum), farok- (vert. caudalis) és ágyékcsgigolyója (vert. lumbalis) külön-külön vagy együtt, és szinte mindig a koponya mellett (LŐRINCZY 1992A. 165.).

A régi feltárásokból, illetve a bizonytalan körülmények között ismertté vált temetkezésekből juh keresztcsontok előkerülését nehéz igazolnunk, hiszen a sírokban előforduló, kevésbé jó megőrzésű, nem látványos, néhány csigolyából álló testrésze alig figyeltek fel (BENDE 2000. 244–245.). A ritka esetek egyike a Banner János által feltárt nagykamarási temetőrészlet, ahol az ásató a 17. és a 18. sírnál jegyezte fel juh keresztcsontjának előkerülését (BANNER 1927. 152–153. 8. kép), valamint a Kiss Lajos által feltárt Tiszabercel–vékásdűlői 1. sír, ahol a koponya bal oldalától 20 cm-re – a koporsón kívül – került elő egy juh keresztcsontja (CSALLÁNY 1960. 34.).

A fenti sírok inkább csak jelzés értékűek, valószínűleg nem tükrözik az egykori valóságot, mert a tiszántúli kora avar kori temetkezésekben ezeknél jóval gyakrabban fordulhattak elő ételmellékletként juh keresztcsontok (LŐRINCZY 1998. 344.). Erre utalnak az újabb feltárások során a temetkezésekből előkerült ételmellékletre utaló csontmaradványok. Ilyen például Tiszavasvári–Kashalom-dűlő 34. sírja, ahol a koponya bal oldala mellett anatómiai rendnek megfelelően került elő egy juh 6 farokcsigolyója (LŐRINCZY–RÁCZ 2014. 151.).

Kerámiaedény a sírban

A Szegvár–oromdűlői temető minden negyedik sírjába helyeztek kerámiaedényt, vagyis közel 120 temetkezés tartalmazott edénymellékletet. Szabad kézzel formált, tölcséres peremű, szűk nyakú, gyakran vékony agyagmázzal fedett edényeket gyermekek és idősek, nők és férfiak a temetésük során egyaránt kaptak (például 1., 100., 126., 130., 165., 692., 870. sír = LŐRINCZY 1992. 84., 96., 103., LŐRINCZY–STRAUB 2004. 307., 311., 315., LŐRINCZY 1998. 350.). Az akna- és a fülkesírokban általában a koponya mögött, illetve annak jobb, míg a padmalyos sírok döntő többségében a bal oldala mellett, a padmaly szája előtt, mindig a koporsón kívül állt.

A részleges állattemetkezésekhez hasonlóan a kerámiaedény mellékletként sírba helyezése a másik olyan sajátosság, amely a tiszántúli kora avar kori temetkezések többségében előfordul (LŐRINCZY 1998. 352.). A régi feltárásokból említhető a többi között a szerbiai Mokrin–Vodoplav-dűlő (RANISAVLJEV 2007.), ahol minden ötödik sírből került elő edénymelléklet, valamennyi a koponya mellől (LŐRINCZY 1994. 324., 31. j.), valamint a Tiszavasvári–koldusdombi temető sírjai (CSALLÁNY 1960. 51–59.), ahol a feltárt temetkezések felől került elő edény, a megfigyelt sírokban mindig a koponya mellől (LŐRINCZY 1998. 353.). Az újabban feltárt sírok többségére is jellemző a kerámiaedény melléklet, szintén a koponya mellől: például Felnac/Fönlak–Magaspart (Ro), Gyula–511. lelőhely, Hódmezővásárhely–Kishomok, Mérai porta, Nyíregyháza–Moszkva u. 9. (Tejüzem), Tiszavasvári–Kashalom-dűlő stb. (ZDROBA–BARBU 1976. 49., RÓZSA–VÖRÖS 2004., LŐRINCZY–SZALONTAI 1996. 275., LŐRINCZY 2001. 191., LŐRINCZY–RÁCZ 2014. 151–152.).

Az általunk vizsgált területről eddig közel 100 kora avar kori lelőhely esetében tudunk kerámiaedényről. Az ismertté vált kb. 250 edény azt jelzi, hogy nagyjából minden ötödik sírba helyeztek egyet. Az edény fej körüli elhelyezése a kora avar kori tiszántúli közösségek temetkezési rítusában igen kötött, hagyományos elem volt.

A sírok térfogatáról. Sírhanthok helyett sírhalmok emeléséről

A sírok méreteinek és közvetve a benne eltemetett halott társadalmi helyzetének egy méretadattal történő, szemléletes jellemzésére alkalmas lehet a térfogatszámítás (DAIM 1987. 71–76.,

TOMKA 2003. 13.). A szegvári sírok esetében azonban arra a következtetésre jutottunk, hogy az eltérő sírtípusok térfogatadatait nem érdemes mechanikusan összevetni, hiszen például a fülkesírok esetében az akna méretét a benne elhelyezni kívánt állatok helyigénye mellett olyan praktikus szempontok is meghatározhatták, mint például a fülke megközelíthetősége, míg a fülke méreteit az elhelyezendő koporsó mérete is befolyásolhatta (LŐRINCZY–STRAUB 2005. 139.). Ez egyben jelzi a sír készítése során végzett munka mennyiségének különbségét a többi temetkezéshez viszonyítva, és utal az elhunytak és családjának a közösségben elfoglalt kiemelkedő szociális helyzetére.

A szegvári és a kora avar kori tiszántúli temetőkre jellemző összetett sírgödörök kialakításának volt egy gyakorlati következménye a sírok és a temetők összképére vonatkozóan. A temetés során a sír aljára, a padmalyba vagy a fülkébe elhelyezett, koporsóba fektetett elhunytat az aknasír esetében a felette keresztbe fektetett fákkal, míg a padmaly és a fülke esetében összegöngyölt állatbőrrel zárták el. Így a fülkét, a padmalyt és az aknasírnak az alsó szintjét a temetés során nem töltötték vissza földdel. Hasonló volt a helyzet az állatmaradványok elhelyezését követően is. Az akna felső szintjén, illetve a padmalyos és a fülkesír esetében az aknában elhelyezett állatmaradványok helyigénye miatt a sírból kitermelt föld jelentős része már nem kerülhetett vissza a sírgödörbe.

A különböző sírtípusok átlagos térfogatadatait figyelembe véve, az aknasíroknál minimum 1–1,5, a padmalyos síroknál 2–2,5, míg a fülkesírok esetében 4,5–5 m³ föld maradhatott ki a temetés során. Ebből a földből az elhunyt fölé nem sírhantot, hanem sokkal inkább sírhalmot emeltek. A sírhantoknál jóval magasabb, nagyobb területet lefedő halmokra utalhat az is, hogy a szegvári temetőben a csoportosan elhelyezkedő sírok a megszokottnál jóval nagyobb távolságra fekszenek egymástól.⁷

Ezt a sajátosságot nem csak a szegvári temetőben lehet megfigyelni. A sírok egymástól való, jelentős mértékben eltérő távolságát jól szemlélteti, ha összehasonlítjuk a fülkesírokkal is rendelkező Székkutas–Kápolna-dűlői (NAGY 2003. kihajtos térképmelléklet), valamint a csak aknasíros Kölked–feketekapui A. (KISS 1996. Abb. 7.) és a Tiszafüred–majorosi (GARAM 1995. kihajtos térképmelléklet) temető temetőtérképét. A szemmel látható különbséget számszerűsíteni lehet. A mintának vett 25x25 méteres területen Szegváron 96, Székkutason 105, míg Kölkeden 225, Tiszafüreden 240 sír helyezkedett el. Ezek az adatok jól jelzik az egyes temetők eltérő sírsűrűségét és valószínűsítik, hogy a sírok fölé Szegváron nagyobb, Székkutason kisebb sírhalmokat emeltek.

A tiszántúli kora avar kori temetkezési szokásokról

A gepida–langobard–avar összecsapást követően a gepidák által addig megszállt Tiszántúl területére beköltöző népességet megkülönböztette a Kárpát-medence más tájait megszálló közösségektől a temetkezési szokásaiknak a fentiekben bemutatott láncolata. Temetőikben a sírokat következetesen K–Ny-i vagy ÉK–DNy-i irányba tájolva ásták meg, a temetkezések fölé különböző méretű sírhalmokat emeltek. Az elhunytakat fatörzsből vájt rönkkoporsóba helyezve, az általános aknasírok mellett padmalyos és fülkesírokba temették. A sírokba helyezett részleges állatmellékek mennyisége és összetétele a halott ruházatán és mellékletein kívül az elhunytak és családjának a közösségben elfoglalt helyét és anyagi helyzetét is jelezte. A mellékletként adott állatokat a temetést megelőzően úgy nyúzták meg, hogy az orsócsontot és a sípcsontot annak disztális végén kettéhástitották. Ez a nyúzási gyakorlat (ún. csonkolt változat) a Kárpát-medencében kizárólag erre a tiszántúli közösségre volt jellemző. A mellékletként adott állatmaradványokat minden sírtípus esetében

⁷ Ugyanakkor számításba kell azt is vennünk, hogy a kitermelt, laza föld tömege a számított tömegnél nagyobb helyet igényelt a temetés során.

bőrrel vagy fával választották el az eltemetett személytől. Túlvilági útjukra ételmellékletként egy-egy juh legzsírosabb részét, a hosszúfartót adták, illetve a fej mellé kerámiaedényt helyeztek, ez utóbbit változó tartalommal.

A fentiekben leírtak alapján egy statikusnak, homogénnek tűnő kép rajzolódott ki. De mi itt arra törekedtünk, hogy az általános és közös jellemzőket mutassuk be és foglaljuk össze. Így az egyes közösségekre jellemző, a többitől részben eltérő sajátosságok vizsgálata, a temetkezési szokásokban a Kárpát-medencébe érkezéstől a VII. század közepéig eltelt idő során történt változások, a Tiszántúl egyes területeinek fokozatos megszállása, betelepítése és annak következményei egy másik dolgozat témája lesz.

A Tiszántúl kora avar kori településterületének sajátossága

A VI–VII. századra keltezhető sírok és temetők elhelyezkedése a vizsgált területen nem egyenletes. A lelőhelyek többsége a Körösöktől délre, a Tisza és az Aranka által bezárt, a Tisza menti és a Maros déli oldalán fekvő területekről ismert. Jóval ritkábbak, kisebb számban kerültek elő kora avar lelőhelyek a Körösöktől északra, Jász-Nagykun-Szolnok, Hajdú-Bihar és Szabolcs-Szatmár-Bereg megye területéről. Ezek többsége az 1940-es évekig, kisebb hányaduk az ezredfordulóig vált ismertté. Mindezek ellenére úgy véljük, a terület kora avar kori benépesítésére/betelepítésére vonatkozóan reális képet mutatnak.

Nem lehet – bár sokszor elhangzott –, hogy egy-egy terület régészeti lelőhelyeinek sűrűsége nagyrészt annak következménye, hogy az adott vidéken a maga korában kiemelkedően gazdag ásató tevékenységet folytató régész dolgozott (például Csallány Gábor, Jósa András, Móra Ferenc és mások). Ebben az esetben nem ez magyarázza a lelőhelyeknek az előbbieken felvázolt helyzetét.

Nem kétségszerűen vonva az elődök hatékony munkáját, elgondolkodtató, hogy Szabolcs-Szatmár-Bereg megyén belül 2000 óta Nyíregyházán és tágabb környékén, valamint a megyeszékhelytől keletre eső területen elvégzett, a nagyberuházásokat (autópálya, elkerülő utak, gázvezetékek nyomvonala, ipari parkok stb.) megelőző, több mint kétmillió négyzetméternyi feltárt területen (ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY s.a.) nem került elő az elmúlt 15 évben kora avar sír vagy temető. A megye területén Tiszadada–Kálvinházáról egy magángyűjtőtől 1978-ban múzeumi gyűjteménybe került kora avar típusú edények (VIDA 1999. 257–258.) után csak 2004-ben a Tiszavasvári–Kashalom területén feltárt 6 síros temetési terület (LŐRINCZY–RÁCZ 2014.) vált ismertté.

Hasonló helyzetről árulkodnak a Hajdú-Bihar megyei adatok is. A megye területéről 2000-ig 14 kora avar kori lelőhelyről tudunk, majd ezt követően a megyei nagyberuházásokat (autópályák és elkerülő utak, gázvezetékek nyomvonalai, ipari parkok stb.) megelőző, nagy felületű ásatások közel másfél millió négyzetméternyi felületén nem került elő 2015-ig kora avar sír vagy temető. Ezzel ellentétben ezeken az ásatásokon – a többi között – számtalan VII–IX. századi telepet, illetve nagy sírszámú temetők egész sorát tárták fel ugyanezen időszak alatt (LŐRINCZY 2015. 149.).

Jász-Nagykun-Szolnok megyének a tiszántúli területeire vonatkozóan nincs pontos, számszerű adatunk az elmúlt tizenöt év megyei feltárásairól, ugyanakkor megemlíthetjük, hogy 2006–2010 között a Vásárhelyi terv keretében végzett megelőző feltárások során Rákóczipalva, Tiszabő, Tiszagyenda, Tiszabura határában végzett közel félmillió négyzetméter feltárása során mindössze négy lelőhelyen négy magányos kora avar temetkezés került elő.⁸

Ezek után nem irreális, ha a rendelkezésünkre álló adatok alapján megkíséreljük felvázolni a Tiszántúl kora avar kori települési sajátosságait. A lelőhelyek szóródása, csoportosulása, egyes

⁸ Lásd a *Régészeti Kutatások Magyarországon*. Szerk. Kisfaludi Júlia. Budapest 2006–2010. köteteinek vonatkozó címszavait!

temetkezési szokások megléte vagy hiánya alapján a területen belül kirajzolódik egy Maros menti csoport, valamint a Körös–Tisza–Maros között benépesítő népesség területe, amelynek településterületi súlypontja egyértelműen a Tisza mentén található. A Körösöktől északra – nagyjából a mai Hajdú-Bihar és Szolnok megye tiszántúli része – egy, a többiektől eltérő, vegyes lakosságú terület lehetett. Felettük helyezkedett el az északi – nevezhetjük nyírségi – csoport, melynek igen szoros kapcsolata volt a Körösöktől délre és a Maros mentén megtelepült népességgel. Az egyes leletek és leletegyüttesek sajátosságai, valamint ezek időrendi besorolása alapján a Körösöktől északra fekvő területeket a folyótól délre megtelepült népesség csak a VII. század első harmadának utolsó éveitől kezdődően szállta meg, telepítette be, egymástól jelentős mértékben eltérő sűrűséggel.

Történeti kitekintés

Az érintett temetkezési szokások külön-külön és együttesen is szignifikáns jelenségek a korabeli Kárpát-medencében, ami az Avar birodalom más népeitől eltérő tradíciójú népesség jelenlétét valószínűsíti. A csak ezekre a közösségekre jellemző temetkezési szokások láncolata kellő alapot ad arra, hogy feltételezzük: az itt megtelepült népcsoport származásában, kulturális kötődésében is egy zárt közösség volt (LŐRINCZY 1998. 354.). Ez a népcsoport alkotta – a kelet-európai sztyeppéről ismert régészeti leletanyag és temetkezési szokások alapján – a Kárpát-medencei avarság kelet-európai nomád komponensét (SOMOGYI 1991. 115.).

Elfogadott vélemény, hogy az avarsággal együtt más kelet-európai sztyeppeni népcsoportok is részt vettek a Kárpát-medence 567–568-os megszállásában (SOMOGYI 1991. 115.). Ennek a népességnek etnikai azonosítása Csallány Dezső 1934-es tanulmánya óta máig tartó vita tárgya (CSALLÁNY 1934., például BÓNA 1971. 301–303., BÓNA 1981. 101–104., LŐRINCZY 1992. 110–113., összefoglalóan LŐRINCZY 1994. 311–319., BÁLINT 1995. 188.). Az eltérő vélemények oka, hogy az általunk tárgyalt terület VI. század végi megszállóra vonatkozó írott forrás nem maradt ránk. Ha egyértelmű ilyen adattal nem is rendelkezünk, a korabeli források egy-egy megjegyzése bizonyos következtetések levonására lehetőséget ad.

Az alig három évtizedes, szinte folyamatos háborús légkörben eltelt langobard–gepida szomszédságnak az avarok megjelenése vetett véget azáltal, hogy Baján kagán és a langobard követek hosszas „egyeztetés” után megállapodtak: az avarok részt vesznek a langobardok oldalán a gepidák elleni harcban, „...*de csak akkor; ha a langobardoknál lévő jószágállomány egytizedét azonnal megkapják, s amennyiben a háborúban felülkerekednek, úgy a zsákmány fele is az avaroké lesz, a gepidák országa pedig teljes egészében. Így is lett.*” (Menandros Protector E L p. 454, 23–456, 5 = SZÁDECZKY-KARDOSS 1998. 32–33.)

Arra a kérdésre, hogy a megállapodásban szereplő állatállomány kikhez és hova kerülhetett, a választ megalapozó archaeozoológiai vizsgálatokra és azok eredményeire valószínűleg még egy-két évtizedet várunk kell. A sorsdöntő háborút követően – közvetlenül a győztes csata után megszerzett, illetve a vesztes gepidáktól hadisarcként – megkapott zsákmány azonosítására még nem történt kísérlet. Viszont a legyőzött gepidák alföldi szállásterületének egy jelentős – központi – részén, a Körös–Tisza–Aranka által határolt területnek főleg a Tisza és Maros menti sávján nem Baján avar népe, hanem általuk a kelet-európai sztyeppéről magukkal sodort közösségek települtek meg (LŐRINCZY 1998. 354.). Ez a tény felveti annak lehetőségét, hogy – bár Baján kagán kötött szövetséget – a langobard–gepida háborúban résztvevő katonai kontingenst a területet a háború után megszálló népesség állította ki, és tagjai győztesként vettek részt a harcokban. E mellett szól az a megfontolás is, hogy kicsi annak a valószínűsége, hogy azt a területet, amelyért az avar hadsereg megharcolt, átengedték volna egy alávetett, csatlakozott népnek.

A kelet-európai sztyeppén, a Dontól nyugatra élő kutriguroknak ekkor már nem volt ismeretlen a Kárpát-medence déli része. A sorsdöntő langobard–gepida csatát megelőző kétéves fegyverszünetet a gepidák arra használták fel, hogy segítségül hívják a kutrigurokat, akik azonban túl korán érkeztek, ezért a gepida vezetés kárpótlásul a gepidákkal szembeni bizánci területre irányította a kutrigur sereget (*Procopius, De bello Gothico IV, 18* = POHL 1997. 92.).

A Kárpát-medencét megszálló Baján kagán 568 táján, Sirmium első sikertelen elfoglalása során tízezer kutrigurt küldött át a Száva folyón Dalmácia elpusztítására (*Menander Protektor E L p. 458, 26–28* = SZÁDECZKY-KARDOSS 1998. 32–33.). Ez azt jelenti, hogy a kutrigur katonai egységeknek ekkor a Kárpát-medencén belül kellett lenniük, hiszen csak így volt lehetőségük a Száván átkelni.

A fentiek alapján a nyugat felé költöző avarokhoz a sztyeppén élő – önként vagy kényszerből csatlakozó – nomádok (SZÁDECZKY-KARDOSS 1998. 20–21.) közül a bizánci források a Kárpát-medencével kapcsolatban csak a kutrigurokról adnak értékelhető információt.⁹ Ugyanakkor az avar vándorlást követően a források nem szólnak a Kárpátoktól keletre élő kutrigurokról, utigurokról (KOMAR 2004. 194.).

A tiszántúli kora avar kori temetkezési szokások és a sírokból előkerült régészeti hagyatékek egy, ma még igen keskeny lelethorizontja, valamint a bizánci források szórványos híradásai alapján feltételezhetjük, hogy a Tiszától keletre eső területet a korabeli forrásokban kutriguroknak nevezett, illetve az általuk vezetett sztyeppéi népesség foglalta el. Ennek a népességnek az etnikai összetétele régészetileg ma még nem meghatározható. Elválasztásuk, azonosításuk nehézségeire az alábbi forrás plasztikusan utal.

Az 559-ben bizánci területeket támadó kutrigurok ellen Justinianus császár az utigurokat a kutrigurok elleni háborúra biztatta, akik Menander Protektor szerint – a többi között – az alábbiakat üzenték a császárnak: „*Nem tisztességes és nem illő elpusztítani rokonainkat, akik nem csak velünk azonos nyelvet beszélnek, szomszédaink, viseletük és szokásuk is azonos a mienkkel, hanem vér-rokonaink, még akkor is, ha más fejedelmek alattvalói.*” (*Menander Protektor E L p. 170, 2, S. 42 bzw. fr. 3* = SZABADOS 2013. 4–5.). Ez a leírás ugyan jelzi annak nehézségét, hogy a tárgyi hagyatékek alapján nehéz lesz megkülönböztetnünk az utigurokat és a kutrigurokat hasonló viseletük és életmódjuk miatt. Ugyanakkor nem zárható ki annak lehetősége, hogy a kelet-európai sztyeppén és a Kárpát-medencében egyre gyarapodó régészeti leletanyag, valamint a temetkezési szokások és a halotti kultusz együttes értékelése, és a különböző természettudományi – az mtDNS és a stroncium-izotópos – vizsgálatok alapján a jövőben választ kaphatunk arra, vajon mely tiszántúli közösségek első generációs tagjai születtek a VI. században a Don keleti oldalán és melyek a folyótól nyugatra eső területeken.

A kora avar kori népesség továbbélése az avar kor második felében
a Körös–Tisza–Maros közén

A vizsgálatba bevont lelőhelyek, sírok arányáról

A Tiszától keletre fekvő, az általunk vizsgált területnek egy jól körülhatárolt részéről, a Körös–Tisza–Maros közéről rendelkezünk az avar kor második felére keltezhető temetőkben, sírokban megfigyelt temetkezési szokásokra vonatkozóan teljességre törekvő feldolgozással (BENDE 2006., BENDE 2012.). Ez lehetővé teszi a terület kora és késő avar kori temetkezési szokásainak

⁹ Egyes kelet-európai jellegű, tiszántúli temetkezéseket, részletesebb indoklás nélkül, már eddig is többen a kutrigurokhoz kötötték: például CSALLÁNY 1934. 212., SOMOGYI 1987. 147., BÓNA 1990. 115., KÜRTI 1996. 130–131.

összehasonlítását. Azonban nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy míg a területről ismert kora avar kori lelőhelyek száma közel 80, a temetkezések száma nagyjából 950 körüli, az összehasonlításba bevont, a korszak második feléből származó sírok száma 3277, amelyek 53 temetőből és temetőrészletből ismertek (BENDE 2006. 87.).¹⁰ Míg a két időszakból ismert lelőhelyek száma megközelítően hasonló, addig az avar kor második feléből előkerült temetkezések száma többszöröse a kora avar kori sírokénak.

Kora avar kori temetkezési szokások a Körös–Tisza–Maros közén
az avar kor második felében

A sírok tájolásáról

A vizsgált területnek az avar kor második felében megásott sírjaira az ÉNy–DK-i irány volt a meghatározó, itt a kora avar korra jellemző ÉK–DNY-i tájolásra nem akad példa. Ez arra utal, hogy a területen továbbélő kora avar kori lakosság által nyitott új temetőekben a tájolás nem tartozott a konzervatíván őrzött temetkezési hagyományok közé. Ebből a szempontból tehát nincs kontinuitás a kora és a késő avar kor között (BENDE 2006. 88.).

A részleges állattemetkezésekről

A Körös–Tisza–Maros közén – még ha a kora avar korhoz képest csökkenő mértékben is – a temetkezési rítus meghatározó része az állatmellékletek sírba helyezésének szokása, azaz az állatot egészben vagy testének egy részét, illetve nagyobb darabjait temetik az elhunyt mellé. Ugyanakkor az avar kor második felében megásott fülkesírokra nem jellemző a részleges lovastemetkezés (BENDE 2006. 98.).

A részleges állatmellékletek nyúzási gyakorlatának változása

A tárgyalt időszakban megváltozott a részleges állattemetkezés nyúzási gyakorlata: a lábvégek csonkolását – némi időbeli hiátus után – a fejtett forma váltotta fel, amikor a mellső és hátulsó lábközépcsontok proximális végeit az ízületeknél gondosan kifejtették, és a lábvégek roncsolás nélkül maradtak a bőrben és kerültek a sírba (BENDE 2006. 98.).

Az állatmellékletek és az elhunyt térbeli elválasztása

Az állatmelléklet fontos jellemzője, hogy az állat egészben vagy részlegesen eltemetett testét minden esetben elválasztották a halottól (LŐRINCZY 1994. 319.), amit a sírgödör speciális kialakításával vagy a koporsóhasználattal oldottak meg. Az aknasírokban az állatmellékletek a koporsón kívül, előtte, fölötté, mellette, nem ritkán alatta kaptak helyet. A padkás sírokba temetetteket az általánosnál jobban védték a földtől, illetve gondosan elválasztották az állatmellékletektől. A fülkesírforma esetében az akna volt az állatmelléklet helye. A fülkesír száját összegöngyölt bőrrel (mindig sötét, szerves anyaggal telített a betöltés) vagy falappal (a fülke szája előtt az aljában és a két oldalán vajat van kialakítva) zárták el az avar kor második felében is (BENDE 2006. 89.).

¹⁰ Mindkét esetben csak azokkal a lelőhelyekkel számolunk, ahonnan a temetkezési szokásokkal kapcsolatban valamilyen információ rendelkezésre állt.

A különböző sírtípusokról

Az aknasír

A vizsgálatba bevonható temetők és temetőrészek sírjainak többsége aknasír volt. A legáltalánosabb sírforma változataként előforduló kétoldali padkás sírtípusnál a koporsó fölötti padkákra még deszkákat is fektettek. Egyes nagyobb temetőkben a padkás sírtípus időben követi a fülkesírba való temetkezés szokását, és egészen a korszak végéig nyomon követhető. Sírépítményre utaló nyomokat valamennyi nagy temetőben, temetőrészekben megfigyeltek (BENDE 2006. 89.).

A padmalyos sír

E sírtípussal kapcsolatban meg kell említenünk, hogy az avar kor második feléből származó, a Körös–Tisza–Maros közén előkerült közel 4000 sír között egyetlen hitelesen feltárt padmalyos sír sem akad (BENDE 2003A. 193.). Az örménykúti 4., bolygatott lovassír talán padmalyos kialakítású volt. Ennek megítélése azonban bizonytalan. Ha igaza van a sírhoz fűzött megjegyzéseiben Bende Líviának, akkor az ÉÉNy–DDK irányú, egyetlen padmalyos temetkezésként értelmezhető sírban a ló a férfi jobb oldalán, fordított tájolásban feküdt (BENDE 2003A. 193. 3. kép 1., 11. kép 4.).

A fentiek értelmében a területen továbbélő kora avar kori lakosság által az avar kor második felében nyitott új temetőkben a padmalyos sír kialakítása – a tájoláshoz hasonlóan – nem tartozott a konzervatívan őrzött temetkezési hagyományok közé (LŐRINCZY–STRAUB 2006. 282.).

A fülkesír

A fülkesíros temetkezést gyakorló közösségek továbbélése a temetkezési szokások értéklése során beigazolódott. A sírformának a IX. század elejéről – bizonyos időbeli hiátust követően – csak szórványos előfordulása ismert (BENDE 2006. 90.).

A koporsóhasználatról

A háromezret meghaladó vizsgált temetkezés egynegyedéből van valamilyen közvetlen vagy közvetett adat koporsó használatára (ácskapocs alakú és korlátozottan előforduló S alakú koporsókapcsok, lemélyítések a sírok aljában, famaradvány, elszíneződés, testhelyzet, változatos csont- és leletelmozdulások) (BENDE 2006. 90.). Figyelembe véve a régi ásatásokból származó, kevésbé megfigyelt temetkezések és a vizsgálatba bevont sírok magas számát, a Körös–Tisza–Maros közén nem számított különlegesnek az avar kor második felében a koporsó használata. A területen a kora avar korban általános vájt koporsó mellett jelentős számban megfigyelhető az ácsolt koporsó/láda használata a sírokban.

Az ételmelléklet adásról

Az ételmelléklet adás szokása a Körös–Tisza–Maros közén az avar kor második felében a temetkezési szokások fontos eleme, bár nem minden lelőhelyen bírt meghatározó jelentőséggel. Magasabb számú előfordulása főként azokban a közösségekben dokumentálható, amelyek a kora avar korra visszanyúló, helyi, főként a temetkezési szokásokban megmutatkozó gyökerekkel bírnak. A fajok gyakoriságát tekintve a juh áll az élen, és e népség nem csupán magához a fajhoz ragaszkodott ebben a tekintetben konzervatívan, hanem meghatározott testrészéhez is (hosszúfartó). A juh ágyci régiójának ételmellékletként adása egyértelműen továbbél a későbbi időszak Körös–Tisza–Maros köze temetőinek idősebb horizontjában (BENDE 2000. 245., BENDE 2003. 322., BENDE 2006.

98.). Ezek a lelőhelyeken idővel előtérbe kerülnek a szárnyasok, sőt a korszak második felére teljesen kiszorítják a juhot (BENDE 2006. 98.).

Kerámiaedény a sírban

A Körös–Tisza–Maros közéről az avar kor második feléből származó sírok között a kerámiamellékletek előfordulásának aránya 8% körül van. Ezek helye az esetek több mint felében a láb, elsősorban a lábfej környéke. A koponya környéke csak a második leggyakoribb terület, de egyrészt egyes lelőhelyeket mégis ez jellemez, másrészt a VII. század második felében a legjellemzőbb, és gyakorisága a korszak vége felé folyamatosan csökken (BENDE 2006. 94.).

Sírhantok és sírhalmok

Az avar kor második felének temetőiből előkerült sírok döntő többségükben aknasírok. A temetőkben csoportosan elhelyezkedő fülkesírok az átlagosnál nagyobb távolságra fekszenek a környezetükben előkerült akna- és fülkesíroktól. Az általánostól eltérő távolság megfigyelhető a már említett Székkutas–Kápolna-dűlői temetőn kívül a fülkesírokkal is rendelkező pítvarosi (BENDE 2005. 188. kép 1.), az Orosháza–Béke tsz (JUHÁSZ 1995. Abb. 28.) és a Szarvas–Grexa Téglagyár (JUHÁSZ 2004. Abb. 38.) területén feltárt temetőben. Ezek szerint ezekben a temetőkben a fülkesírok fölé nem sírhantokat, hanem sírhalmokat emeltek.

A lószerszámos temetkezés

A VII. század közepe táján feltűnő temetkezési szokás legnagyobb számban kétségtelenül a Körös–Tisza–Maros közén jelenik meg, illetve előfordul még a Nyírségben és a Marostól délre. Ez a temetési rítus helyettesítője lehet a lótemetésnek. A vizsgált területen különösen gyakran kapcsolódik össze a fülkesírokba temetés szokásával. Előfordulása a század végéig követhető nyomon (BENDE 2006. 94–95., BENDE 2012. 651.).

A tiszántúli kora avar kori részleges lótemetkezések között igen ritka, hogy a lovat nem felszerszámozva temetik el, tehát a zabla nem a ló állkapcsa közül kerül elő (LŐRINCZY–STRAUB 2005. 140.). A kivételek egyike a gyomai sír, ahol a kitömve eltemetett lovat nem szerszámozták fel. A fanerget a hozzá tartozó kengyelekkel a halott mellkasa fölé, a zablát a kantárral együtt magára a nyeregbe helyezték (SOMOGYI 1997. 99., 101.). A Hódmezővásárhely–Szárász-dűlőben megmentett részleges lovassírban a két mellső lábszárcsont találkozásánál helyezkedett el a zabla (KOREK 1942. 156.). A Tiszavasvári–kashalmi 34. sír – eddigi ismereteink szerint – annyiban egyedülálló, hogy ebben a részleges, fel nem szerszámozott lovastemetkezésben fordult csak elő a veretes fej- és farhám együtt (LŐRINCZY–RÁCZ 2014. 174.).

Az eddig ismert kis esetszám ellenére hajlunk arra a véleményre, hogy a példaként felsorolt esetek egyfajta átmenetet jelentenek a lószerszámos temetkezési szokás gyakorlata felé, amikor a lovat már nem, csak a lószerszámot helyezik a sírba. Időrendi szempontból megközelítve a kétféle gyakorlat kapcsolódhat egymáshoz, mivel a döntő többségében a Tiszántúlról ismert lószerszámos temetkezési szokás a VII. század közepén tűnik fel és főként a VII. század utolsó harmadára jellemző (BENDE 2000. 254., BENDE 2003. 318.), míg a fel nem szerszámozott, részleges lovastemetkezések előfordulása a VII. század második harmadára tehető (LŐRINCZY–RÁCZ 2014. 174.).

*Temetkezési szokások továbbélése a Körös–Tisza–Maros közén
az avar kor második felében*

A vizsgált területen a kora avar korszakhoz képest az avar kor második felében a tájolás irányának megváltozása és a padmalyos sírforma hiánya markáns különbség, de a temetkezési szokások más elemeiben – a fülkesírokba temetés, a juh hosszúfartó ételmellékletként adása, illetve a koponya mellé helyezett edénymelléklet stb. – még azonosíthatóak a tiszántúli kora avar korral rokon elemek. Mindezek a jellemzők azonban már az újonnan nyitott temetőkben és számos lényeges változással keveredve jelentkeznek. Ilyen az állatmellékletek mennyiségének csökkenése, azok összetételének változása, a részleges állattemetkezések esetében a nyúzási gyakorlat változása, a lószerszámos temetkezési szokás megjelenése. Ezek a változások szemléletesen mutatják az avar korban bekövetkező korszak- és mentalitásváltás jeleit (BENDE 2006. 90.).

A temetkezési szokásokban a vizsgált időszak elején megmutatókozó nagyobb különbségek a korszak vége felé egyre kevésbé markánsak, illetve egy-egy temetőn belül is jelentős változások következnek be. A kora avar kori előzményekkel rendelkező népesség temetőiben a fülkesírokat padkás és cölöpös sírípítmények, a vájt koporsókat ácsolt ládák, lábakkal ellátott koporsók váltják fel, és ételmellékletként a juh helyett fokozott szerephez jutnak a szárnyasok (BENDE 2006. 100.).

Történeti kitekintés

Míg a kora avar korban a településterület súlypontja egyértelműen a Tisza mentén található, addig a késői időszakban a fülkesírokba is temetkező népesség a Tiszától és a Marostól távolabb eső, olyan területekre települt, ahol addig ilyen temetkezési szokást gyakorló közösségek nem éltek. A helyi gyökerekkel rendelkező népesség új temetőinek megnyitása, tehát településterületének elmozdulása a VII. század közepe tájára tehető (BENDE 2006. 101.).

A terület kora avar kori népességének leszármazottaival azonosíthatók a többi között a Szarvas–Grexa Téglagyár, Székkutas–Kápolna-dűlő, Pitvaros lelőhelyen a temetőt indító közösség, másrésztől lényeges összetevőit alkothatták például Endrőd–Kecskészug, Orosháza–Béke Tsz, Orosháza–Bónum Téglagyár, Örménykút, Szarvas–Rózsás temetőjének közösségei. Ezek a lelőhelyek nem alkotnak zárt egységet, a Körös–Tisza–Maros köze egymástól viszonylag távol eső pontjain fekszenek a belsőbb területeken, a nagyobb vízhozamú ereket kísérve. A késői időszakban e közösségek települési súlypontja Szarvas–Orosháza térségében lehetett (BENDE 2006. 99–100.).

Az 568 táján a sztyeppéről a Tisza és a Maros partjára érkező, feltehetően a kutrigurok által vezetett kelet-európai sztyepei népesség anyagi kultúrája generációkon keresztül – alkalmazkodva a tágabb környezetükhöz – folyamatosan változott. A sírokból megismerhető tárgyi hagyatékuk változása mellett temetkezési szokásaik között több évszázadon keresztül sírjaikban a halotti kultusz számos olyan elemét őrizték meg, amelyek alapján az idők változása ellenére 7-8 generáción keresztül közösségeik élete nyomon követhető.

Irodalom

ADAM 2002.

Archäologische Denkmäler der Awarenzeit in Mitteleuropa. Hrsg. József Szentpéteri. VAH XIII. Instituti Archaeologici Academiae Scientiarum Hungaricae, Budapest 2002.

- BÁLINT 1995.
Bálint Csanád: Kelet, a korai avarok és Bizánc kapcsolatai: régészeti tanulmányok. Magyar őstörténeti könyvtár. József Attila Tudományegyetem, Magyar Őstörténeti Kutatócsoport, Szeged 1995.
- BALOGH 2016.
Balogh Csilla: Régészeti adatok a Duna–Tisza közti avarok történetéhez. [The history of the Avars in the Danube–Tisza interfluvium as reflected in the archaeological record.] *Studia ad Archaeologiae Pazmaniensia. A PPKE BTK Régészeti Tanszékének kiadványai* 6. Budapest 2016.
- BANNER 1927.
Banner János: Népvándorláskori sírok Nagykamaráson. [Gräber aus der Völkerwanderungszeit bei Nagykamarás.] *Dolg* 3. 1927. 141–159.
- BENDE 2000.
Bende Lívია: Fülkesírok a pitvarosi avar kori temetőben. Adatok a fülkés és lószerszámos temetkezések kronológiájához. [Stollengräber im awarenzeitlichen Gräberfeld von Pitvaros. Angaben zur Chronologie der Stollengräber und Bestattungen mit Pferdegeschirr.] In: Hadak útján. Szerk. Bende Lívია – Lőrinczy Gábor – Szalontai Csaba. Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szeged 2000. 241–279.
- BENDE 2003.
Bende Lívია: Temetkezési szokások a székkutas-kápolnadűlői avar temetőben. [Bestattungssitten im awarenzeitlichen Gräberfeld von Székkutas-Kápolnadűlő.] In: B. Nagy Katalin: A székkutas-kápolnadűlői avar temető. Szerk. Bende Lívία – Lőrinczy Gábor. *MFME – MonArch* 1. 2003. 305–330.
- BENDE 2003A.
Bende Lívία: Avar temető Örménykúton. [Ein awarisches Gräberfeld in Örménykút.] *MFME – StudArch* 9. 2003. 189–210.
- BENDE 2006.
Lívία Bende: Bestattungssitten in der zweiten Hälfte der Awarenzeit in der durch die Flüsse Körös, Tisza und Maros umgebenen Landschaft. [Burial customs in the second half of the Avar Age in the area bordered by the Körös, Tisza and Maros rivers.] *Arrabona* 44:1. 2006. 87–110.
- BENDE 2005.
Bende Lívία: Temetkezési szokások a Körös–Tisza–Maros közén az avar kor második felében. PhD disszertáció kézirat. ELTE, Budapest 2005.
- BENDE 2012.
Bende Lívία: Lószerszámos temetkezések, áldozati állatok és ételmellékletek a Körös–Tisza–Maros köze késő avar kori temetőiben. [Bestattungen mit Pferdegeschirr, Tieropfer und Speisebeigaben in den spätaawarenzeitlichen Gräberfeldern des Gebietes zwischen Kreis/Körös, Theiß/Tisza und Mieresch/Maros.] In: *Thesaurus Avarorum. Régészeti tanulmányok Garam Éva tiszteletére.* [Archaeological Studies in Honour of Éva Garam.] Szerk. Vida Tivadar. ELTE BTK, Régészettudományi Intézet – Magyar Nemzeti Múzeum – MTA BTK Régészeti Intézet, Budapest 2012. 645–678.
- BENDE–LŐRINCZY 1997.
Bende Lívία – Lőrinczy Gábor: A szegvár-oromdűlői 10–11. századi temető. [Das Gräberfeld von Szegvár-Oromdűlő aus dem 10. bis 11. Jahrhundert.] *MFME – StudArch* 3. 1997. 201–286.

BÓNA 1971.

Bóna István: A népvándorlás kora Fejér megyében. [Die Zeit der Völkerwanderung.] Fejér megye története I. Fejér megye története az őskortól a honfoglalásig 5. Szerk. Makkay János. Fejér megyei Múzeumok Igazgatósága, Székesfehérvár 1971.

BÓNA 1979.

Bóna István: A szegvár-sápoldali lovassír. Adatok a korai avar temetkezési szokásokhoz. [Das Reitergrab von Szegvár-Sápoldal. Beiträge zu den frühawarischen Bestattungssitten.] *ArchÉrt* 106. 1979. 3–32.

BÓNA 1980.

István Bóna: Studien zum frühawarischen Reitergrab von Szegvár. *Acta ArchHung* 32. 1980. 31–95.

BÓNA 1981.

István Bóna: Die erste Auftreten der Bulgaren im Karpatenbecken. *Studia turco-hungarica* 5. 1981. 79–112.

BÓNA 1986.

Bóna István: Szabolcs-Szatmár megye régészeti emlékei 1. In: Szabolcs-Szatmár megye műemlékei 1. Magyarország műemléki topográfiája 10. Szerk. Entz Géza. Akadémiai Kiadó, Budapest 1986. 15–91.

BÓNA 1990.

István Bóna: Beiträge zum asiatischen Ursprung der awarenzeitlichen partiellen Pferdebestattungen. *WMMÉ* 15. 1990. 113–123.

CSALLÁNY 1934.

Csallány Dezső: A Szentes-lapistói népvándorláskori sírlelet. [Der Grabfund von Szentes-Lapító aus der Völkerwanderungszeit.] *Dolg* 9–10. 1933–1934. (1934) 206–214.

CSALLÁNY 1960.

Csallány Dezső: Szabolcs-Szatmár megye avar leletei. [Awarische Funde des Komitats Szabolcs-Szatmár.] *NyJAMÉ* 1. 1958. (1960) 31–85.

DAIM 1987.

Falko Daim: Das awarische Gräberfeld von Leobersdorf, Niederösterreich. Studien zur Archäologie der Awaren 3/1. Veröffentlichungen der Kommission für Frühmittelalterforschung. Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien 1987.

DÖRNER 1960.

Egon Dörner: Mormînt din epoca avară la Sînpetru-German. [Tombe de l' époque avare déconverte à Sînpetru-German.] *SCIV* 11. 1960. 423–434.

GARAM 1995.

Éva Garam: Das awarenzeitliche Gräberfeld von Tiszafüred. Cemeteries of the Avar Period in Hungary 3. Akadémiai Kiadó, Budapest 1995.

ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY S. A.

Istvánovits Eszter – Lőrinczy Gábor: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei III. Avar temető és telepészlet Nyíregyháza és Tiszavasvári határából. *NyJAMÉ* LIX. 2017. s. a.

ISTVÁNOVITS–LŐRINCZY–PINTYE 2005.

Istvánovits Eszter – Lőrinczy Gábor – Pintye Gábor: A szegvár-oromdülői császárkori telep. [Die frühkaiserzeitlichen Siedlung von Szegvár-Oromdülő.] *MFME – StudArch* 11. 2005. 51–114.

- JUHÁSZ 1995.
Irén Juhász: Avarzeitliche Gräberfelder in der Gemarkung Orosháza. *Monumenta Avarorum Archaeologica* 1. Magyar Nemzeti Múzeum – MTA BTK Régészeti Intézet, Budapest 1995.
- JUHÁSZ 2004.
Irén Juhász: Das avarzeitliche Gräberfeld in Szarvas-Grexa-téglagyár. FO 68. *Monumenta Avarorum Archaeologica* 7. Magyar Nemzeti Múzeum – MTA Régészeti Intézete, Budapest 2004.
- KISS 1996.
Attila Kiss: Das avarzeitliche gepidische Gräberfeld von Kölked-Feketekapu A. *Monographien zur Frühgeschichte und Mittelalterarchäologie* 2. Studien zur Archäologie der Awaren 5. Wagner, Innsbruck 1996.
- KOMAR 2004.
Алексей Викторович Комар: Кутригуры и утигуры в Северном Причерноморье. Сугдейский сборник. Ред. Вадим Владиславович Майко. Киев–Судак 2004. 169–200.
- KOREK 1942.
Korek József: A Százazér-dűlői avar lovassír. [Avar Reitergrab in Százazér-dűlő.] *Dolg* 18. 1942. 156–159.
- KOVRIG 1963.
Ilona Kovrig: Das avarzeitliche Gräberfeld von Alattyán. *ArchHung* 40. 1963.
- KÜRTI 1996.
Kürti Béla: Régészeti párhuzamok a kárpát-medencei avar kori fülkesírok (Stollengräber) keleti eredetéhez. [О проблеме восточного происхождения «катакомбных погребений» (Stollengräber) европейских аваров.] *Tisicum* 1996. 125–135.
- LŐRINCZY 1992.
Gábor Lőrinczy: Vorläufiger Bericht über die Freilegung des Gräberfeldes aus dem 6.-7. Jahrhundert in Szegvár-Oromdűlő. Weitere Daten zur Interpretierung und Bewertung der partiellen Tierbestattungen in der frühen Avarzeit. *CommArchHung* 1993. 81–124.
- LŐRINCZY 1992A.
Lőrinczy Gábor: Megjegyzések a kora avar kori temetkezési szokásokhoz. A tájolás. [Anmerkungen zu der frühavarenzeitlichen Bestattungsriten. Die Orientierung.] *NyJAMÉ* 30–32. 1987–1989. (1992) 155–171.
- LŐRINCZY 1994.
Lőrinczy Gábor: Megjegyzések a kora avar kori temetkezési szokásokhoz. (A fülkesíros temetkezés.) [Bemerkungen zu den frühavarenzeitlichen Bestattungssitten. (Die Stollengräber.)] In: A kőkortól a középkorig. Tanulmányok Trogmayer Ottó 60. születésnapjára. [Von der Steinzeit bis zum Mittelalter. Studien zum 60. Geburtstag von Ottó Trogmayer.] Szerk. Lőrinczy Gábor. Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, Szeged 1994. 311–335.
- LŐRINCZY 1995.
Lőrinczy Gábor: Fülkesírok a szegvár-oromdűlői kora avar kori temetőből. Néhány megjegyzés a fülkesíros temetkezések változatairól, kronológiájáról és területi elhelyezkedéséről. [Stollengräber im frühavarenzeitliche Gräberfeld von Szegvár-Oromdűlő. Beiträge zu den Varianten, zu Chronologie und territorialen Lage der Stollengräber.] *MFME – StudArch* 1. 1995. 399–416.

LŐRINCZY 1996.

Lőrinczy Gábor: Kora avar kori sír Szentes-Borbásföldről. [Ein frühawarenzeitliches Grab in Szentes-Borbásföld.] *MFME – StudArch* 2. 1996. 177–190.

LŐRINCZY 1998.

Lőrinczy Gábor: Kelet-európai steppei népesség a 6–7. századi Kárpát-medencében. Régészeti adatok a Tiszántúl kora avar kori betelepüléséhez. [Osteuropäische Steppenbevölkerung im 6. und 7. Jahrhundert im Karpatenbecken. Archäologische Beiträge zur frühawarenzeitlichen Einsiedlung des Gebietes jenseits der Theiß.] *MFME – StudArch* 4. 1998. 343–372.

LŐRINCZY 2001.

Lőrinczy Gábor: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei I. [Avarian grave finds from Szabolcs-Szatmár-Bereg County.] *NyJAMÉ* 43. 2001. 185–196.

LŐRINCZY 2011.

Lőrinczy Gábor: A fülkesír. A padmalyos sír. In: Régészeti kézikönyv. Szerk. Müller Róbert. Magyar Régész Szövetség, Budapest 2011. 147–151.

LŐRINCZY 2015.

Lőrinczy Gábor: Újabb adatok Hajdú-Bihar megye avar kori lelőhelyeihez I. Megjegyzések a terület kora avar kori történetéhez. [New data on the Avarian Age sites of Hajdú-Bihar County I. Some notes on the Early Avarian Age history of the region.] *NyJAMÉ* 57. 2015. 149–176.

LŐRINCZY-RÁCZ 2014.

Lőrinczy Gábor – Rácz Zsófia: Szabolcs-Szatmár-Bereg megye avar sírleletei II. Tiszavasvári–Kashalom-dűlő kora avar kori temetkezései. [Avarian finds from Szabolcs-Szatmár-Bereg County II. Early Avarian graves from Tiszavasvári–Kashalom-dűlő.] *NyJAMÉ* 56. 2014. 141–217.

LŐRINCZY-STRAUB 2004.

Lőrinczy Gábor – Straub Péter: Újabb adatok az avar kori szűrőkanalak értékeléséhez II. [Neue Angaben zur Bewertung der awarenzeitlichen Sieblöffel II.] *MFME – StudArch* 10. 2004. 305–337.

LŐRINCZY-STRAUB 2005.

Lőrinczy Gábor – Straub Péter: Alpi típusú övgarnitúra a szegvár-oromdűlői 81. sírból. [Alpine-type set from Szegvár-Oromdűlő, grave 81.] *ZM* 14. 2005. 137–167.

LŐRINCZY-STRAUB 2005A.

Lőrinczy Gábor – Straub Péter: Újabb adatok az avar kori szűrőkanalak értékeléséhez III. [Neue Angaben zur Bewertung der awarenzeitlichen Sieblöffel III.] *MFME – StudArch* 11. 2005. 127–145.

LŐRINCZY-STRAUB 2006.

Lőrinczy Gábor – Straub Péter: Az avar kori padmalyos temetkezésekről. Szempontok a Kárpát-medencei padmalyos temetkezések értékeléséhez. [Über die awarenzeitlichen Nischengräber. Angaben zur Bewertung der Nischengräber des Karpatenbeckens.] *Arrabona* 44:1. 2006. 279–316.

LŐRINCZY-SZALONTAI 1996.

Lőrinczy Gábor – Szalontai Csaba: Újabb régészeti adatok Csongrád megye területének 6–11. századi településtörténetéhez II. [Neuere archäologische Angaben zur Siedlungsgeschichte des Komitates Csongrád vom 6. bis 11. Jahrhundert. II.] *MFME – StudArch* 2. 1996. 269–298.

- NAGY 2003.
B. Nagy Katalin: A székkutas-kápolnadűlői avar temető. In: B. Nagy Katalin: A székkutas-kápolnadűlői avar temető. Szerk. Bende Livia – Lőrinczy Gábor. *MFME – MonArch* 1. 2003. 11–298.
- POHL 1997.
Walter Pohl: The Empire and the Lombards. Treaties and negotiations in the sixth century. In: *Kingdoms of the Empire. The Integration of Barbarians in Late Antiquity. The transformation of the Roman world 1*. Ed. Walter Pohl. Brill, Leiden–New York–Köln 1997. 75–134.
- RANISAVLJEV 2007.
Aleksandar Ranisavljev: Ranosrednjovekovna nekropola kod Mokrina. [Early Medieval necropolis near Mokrin.] *Glasnik Srpskog arheološkog društva* 23. Srpsko Arheološko Društvo, Beograd 2007.
- RÓZSA–VÖRÖS 2004.
Rózsa Zoltán – Vörös István: Kora avar sír Gyulán. [Early avar grave in Gyula.] *RKM* 2002. (2004) 35–42.
- SOMOGYI 1987.
Péter Somogyi: Typologie, Chronologie und Herkunft der Maskenbeschläge. Zu den archäologischen Hinterlassenschaften osteuropäischer Reiterhirten aus der Pontischen Steppe im 6. Jahrhundert. *ArchAu* 71. 1987. 121–154.
- SOMOGYI 1991.
Somogyi Péter: Lábbeliveretek a délorosz sztyeppéről. [Beschläge der Fußbekleidung aus der südrussischen Steppe.] *MFME* 1984/85-2. (1991) 105–125.
- SOMOGYI 1997.
Péter Somogyi: Drei frühawarenzeitliche Bestattungen aus der Fundstelle Nr. 264 von Gyoma. [Három kora avar kori sír a Gyoma 264. sz. lelőhelyről.] *MFME – StudArch* 3. 1997. 97–116.
- SZABADOS 2013.
Szabados György: Állam és ethnosz a IX–X. századi magyar történelemben. [State and Ethnos the Hungarian History during the IXth–Xth Centuries.] *Acta Universitatis Szegediensis Acta Historica* 85. 2013. 3–24.
- SZÁDECZKY-KARDOSS 1998.
Szádeczky-Kardoss Samu: Az avar történelem forrásai. Magyar Östörténeti Könyvtár. Ballasi Kiadó, Budapest 1998.
- TOMKA 1975.
Tomka Péter: Adatok a Kisalföld avar kori népességének temetkezési szokásaihoz. II. Tájékozás. [Beiträge zu den Bestattungsarten der Bevölkerung von Kisalföld in der Awarenzeit. II. Orientierung.] *Arrabona* 17. 1975. 5–90.
- TOMKA 1992.
Tomka Péter: Régészet és néprajz. Az interpretáció kérdései a temetkezési szokások kutatásában. [Archeology and Ethnography. Question of Interpretation in Searching Burial Customs.] In: *Hiedelmek, szokások az Alföldön I. Az Arany János Múzeum Közleményei* 7. Szerk. Novák László. Arany János Múzeum, Nagykörös 1992. 65–74.
- TOMKA 2003.
Tomka Péter: Az avar kori temetkezési szokások kutatásának újabb eredményei. Kettős- és többes temetkezések. [The Latest Results of the Research Focussing on the Funeral Customs in the Avar Age. Double and Multiple Burials.] *Arrabona* 41. 2003. 11–56.

TOMKA 2008.

Péter Tomka: Die Lehre der Bestattungsgebräuche. *Antaeus* 29–30. 2008. 233–264.

VIDA 1999.

Tivadar Vida: Die awarenzeitliche Keramik I. VAH 8. 1999.

VIDA 2003.

Vida Tivadar: A korai és a közép avar kor. (568–7/8. század fordulója). In: Magyar régészet az ezredfordulón. Szerk. Visy Zsolt – Nagy Mihály. Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma. Teleki László Alapítvány, Budapest 2003. 302–308.

ZDROBA–BARBU 1976.

Mircea Zdroba – Mircea Barbu: Săpăturile arheologice de la Felnac și Vladimirescu. *Ziridava* 6. 1976. 47–56.

LŐRINCZY Gábor

e-mail: lorinczyg@gmail.com

Characteristic features of 6th–7th century burials and cemeteries east of the Tisza

Survival of Early Avarian Age population between Rivers Körös, Tisza and Maros

Population settled on the territory east of the Tisza (Tiszántúl) in the last third of the 6th century, can be better characterised by the burial customs observed in their graves and cemeteries in the 6th–7th century, than on the basis of their material culture found in the graves. Out of these, we represent here eight features that clearly differ from the burial customs known from other regions of the Carpathian Basin.

The graves were consequently oriented E-W or NE-SW and instead of sepulchral mounds, barrows of different size were erected. The dead were placed into tree-trunk-coffins and – beside generally spread shaft graves – buried into niche and catacomb graves. Animals placed into the burials as grave-goods were skinned so that the radius and tibia were split into two at their distal end. In the Carpathian Basin, this skinning practice (the so-called truncating version) characterised only this population east of the Tisza. In all cases, remains of animals were separated from the buried person with leather or timber. As grave-food prepared for the otherworld, the fattest part of the sheep, the silverside was placed into the grave. It was accompanied with a ceramic vessel at the head, with different kinds of contents.

These burial customs – one by one and all together – represent a significant phenomenon in the Carpathian Basin of the age, that suggests the presence of population with traditions differing from other peoples of the Avarian Empire. This gives us enough reasons to suggest that the ethnic group settled in the region was a closed community from the point of view of origin and cultural relations. On the basis of East European steppe archaeological finds and burial rites, this ethnic group made the East European component of the Avars in the Carpathian Basin.

Considering the Carpathian Basin, Byzantine sources give us relevant information on the steppe nomads joining – whether voluntarily or by pressure – the Avars moving to the west, only in the case of Kutrigurs. At the same time, contemporary sources are silent about Kutrigurs and

Utrigurs living east of the Carpathians following the Avar migration. That gives us a possibility to suggest that the region east of Tisza was occupied by Kutrigurs and/or other steppe people led by them.

Collection and evaluation of burial customs observed and recorded in the Late Avarian Age cemeteries, burials in the part of the region, in the territory between the Körös, Tisza and Maros make it possible to compare burial rites of the Early and Late Avarian Age. The time limits (early or late) were set out by the cemeteries themselves, because we do not know in the region any cemeteries used from the Early Avarian Age in which burials were made in the second half of the Avarian Age and vice versa: cemeteries or parts of cemeteries traditionally dated to the Middle and Late Avarian Age do not have Early Avarian antecedents, even if in some cases they have finds showing Early Avarian features.

In the region in question, a significant difference, comparing to the Early Avarian times, is the change of orientation and lack of niche graves in the Late Avarian Age. At the same time, in other elements of the burial customs – burials in catacomb graves, presence of sheep silverside, vessels at the head – features related to the Early Avarian times can be identified. However, all these characteristics appear in the newly opened cemeteries and are mixed with a number of important changes. The latter include the decrease of meat, change in its composition, change in the skinning practice in the case of burials of animal parts and the appearance of burials with horse harness. These modifications are good signs representing the changes in the periods and in the mentality in the Avarian Age.

Population burying their dead in catacombs settled in territories relatively far from the Tisza and Maros, where no communities practicing this rite had existed earlier. In the late period the settlement centre of these communities could have been in the region of Szarvas and Orosháza. In the second half of the Avarian Age, newly arriving population groups settled in the region limited by rivers Tisza, Maros and Körös. This migration went on inside the Avarian Empire and included population of two different origins. Together with them, local survivors of the Early Avarian times, descendants of the East European steppe population led by the Kutrigurs in 568, survived until the Hungarian conquest.

Gábor LŐRINCZY

e-mail: lorinczyg@gmail.com